

“Devletçe İslam”: Birinci Dünya Savaşı’nda Dürziler ve Hukuki Statüleri

“Muslim For The State”: The Druze Community and Their Legal Status During World War I

Tuba Yıldız*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: T.Y. 0000-0002-7152-4421

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tuba Yıldız,
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam
Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: tuba.yildiz@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 20.07.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
08.10.2022

Kabul/Accepted: 09.10.2022

Atıf/Citation:

Yıldız, Tuba. “Devletçe İslam”: Birinci Dünya Savaşı’nda Dürziler Ve Hukuki Statüleri”, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 78(2022): 101-122. <https://doi.org/10.26650/iutd.1145879>

ÖZ

Bu çalışma, Cemal Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı’nda Dürzilerle kurduğu ilişkinin siyasi ve hukuki boyutunu ele almakta, aynı zamanda Paşa’nın ideolojik yaklaşımlarının Dürziler üzerindeki mezhepsel etkilerini incelemektedir. Osmanlı Devleti’nin daire-i adalet prensibi içinde özel hukukuna karışmadığı Dürziler, Cemal Paşa tarafından aynı amaçla tam tersi bir uygulamaya tâbi tutulmuşlardır. Çalışmada bu uygulamanın politik ve dini boyutları üzerinde durulacak, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki kimlik bunalımına Dürziler ve Osmanlı Devleti perspektifinden bakılacaktır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Devleti, Dürziler, Cemal Paşa, Hukuk, Kimlik

ABSTRACT

This study focuses on the political and legal dimension of Djemal Pasha’s policies toward the Druze in World War I and examines the sectarian effects on the Druze from the Pasha’s ideological approaches. Due to the principle of justice, the Ottoman Empire did not interfere with Druze private law. Djemal Pasha, however, subjected the Druze to the opposite practice for the same reason. This study will focus on the political and religious dimensions of this practice and examine the identity crisis experienced during World War I from the perspectives of the Druze and the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Empire, Druze community, Djemal Pasha, law, identity

Extended Abstract

World War I was loosened upon the Palestine front in November 1914 as a result of the British attack on the port of Aqaba, and Djemal Pasha quickly went to Damascus. The Pasha's task was primarily to control the war in Syria and Palestine, stop Britain's advance in Egypt, and maintain law and order. However, Djemal Pasha had to deal with another delicate situation in Syria. In order to alter the course of the war, the Pasha's agenda involved implementing a policy against the nationalism-based movements that had begun emerging at the beginning of the 19th century, progressed through their cultural stages, and fostered the ideal of independence. Thanks to the relations the Pasha established with Arab tribal leaders, Djemal Pasha gained some political experience regarding the nationalist delusions during his governorship of Baghdad. However, a different discipline was required in Damascus and Beirut, where this ideal had arisen. The ideal of Arab independence without regard to any religion or sectarianism ideology had spread from the intellectual class to the social classes and begun to gain wide support among the Syrian and Lebanese populations. One of the groups that required careful policies in this regard was the Druze community.

The Druze's devotion to the Ottoman Empire and their attitude toward Arab nationalism were more evident than with other non-Sunni and non-Muslim sects in the region. Although some Druze members had joined the Arab nationalism-based Syrian Scientific Society in 1857, some of the reactions arising from the "Dual Governorship System" that had been implemented in Lebanon between 1845-1860 had clearly triggered this participation. Prior to World War I, however, the Druze in Havran had started a revolt against Sultan Abdul Hamid II, but their lack of support for the uprising from the Druze in Lebanon highlighted the balance between the parameters in their relationship with the state and with communal ties.

The Druze are an esoteric group that emerged from the Ismaili branch of Shiism in the 11th century. The Druze are considered a non-Sunni group who believe in the divinity of the 6th Caliph of the Fatimid state, al-Hakim bi-Amr Allah. After the Ottoman Empire conquered Bilad al Sham in 1516, the Druze became a part of the Ottoman nation and gained political and legal autonomy to the extent of their loyalty to the empire. Although the Druze revolted against the empire from time to time due to tax revolts, the Ottoman Empire did not question their divinity beliefs or legal structures. Thus, the Druze, who had their own rulings on marriage, divorce, and inheritance according to their own legal systems, managed to preserve their identity despite not being part of the nation system.

When World War I broke out, Djemal Pasha first benefitted from the Druze's political activities in Syria and Lebanon and then granted the Druze certain privileges. The Druze who'd been exempted from military service formed volunteer units under the leadership of Shakib Arslan and joined the Ottoman army. Djemal Pasha acknowledged that the Druze

might gain the privilege of not being drafted into the military. However, he took a different step in his policy of Islamic unity than his predecessors, one that clearly showed his intention to keep the Druze community under the auspices of the Sunni Ottomans. Due to their active presence in Syria and Lebanon as well as their military capabilities, the warrior Druze were a backbone of society despite gradually losing power as a result of internal conflict. Therefore, uniting the Druze in terms of their legal identities was also critical in terms of maintaining the delicate balances. Such a legal union would also show the effect of Djemal Pasha's personal strategies. The issue of the Druze community's practices regarding Sharia law had previously been brought before the Sublime Porte and the Meshihat numerous times, but the State had always dismissed their practices. Eliminating this privilege of the personal status did increase the impact of Pasha's authority in this regard.

The primary essence of the legal identity crisis that started between Djemal Pasha and the Druze was revealed with the appeal the Deputy Governor of the Syrian Province sent to the Ministry of Internal Affairs. Although the deputy stated being aware of the Council of State's decision taken in 1912, he mentioned some details about an amendment to that decision. Accordingly, the Druze were registered as Muslims because they were recognized as pro-state Muslims. They also had no churches and temples like other non-Muslims, nor was any case present of them building a new temple or repairing an old one. Therefore, the Druze had to be treated like other Muslims in personal matters involving inheritance, testament, marriage, and divorce. In other words, the place for Druze trials was in the Sharia courts.

This unexpected decision led the Druze religious leaders to gather and send their objections to the Ministry of Internal Affairs. In November 1915, more than 40 religious leaders asked why the Shaykh al-Aql who had previously been authorized by the Empire was no longer permitted to hear cases. Meanwhile, they emphasized that their community was not like that of the Ismailis and Nusayris and that they had settled inheritance and testament cases among themselves with laws recognized by the Ottoman State. The petition sensitively emphasized the depth of the Druze's loyalty and devotion to their Ottoman identity and the caliph. However, they did not want to apply Hanafi fiqh. For this reason, the Meshihat was requested to not retract the previous decision.

Talat Pasha forwarded the issue to both the Meshihat and the Command of the Fourth Army. Djemal Pasha's answer was delivered to Talat Pasha quicker than the Meshihat's. According to Djemal Pasha, although the Druze were Muslims, they were exempted from conscription. Making exceptions in personal cases would have opened the door to their independence. Therefore, having their own courts for their own cases was an unnecessary exception. For Djemal Pasha, the decision the State had made was thus wrong from the very beginning. The custom was for the Meshihat to leave the final decision to the Sublime Porte, which had faced the issue of the legal identity of the Druze community many times before the

war had removed the choice of abstaining. Shortly after Djemal Pasha’s reply to Talat Pasha, Shaykh al-Islam Mustafa Hayri Efendi stated that he considered upholding the decision to be appropriate, thus ending the last solution for the Druze.

One of the most important backgrounds regarding Djemal Pasha’s policy of legal allegiance with the Druze undoubtedly involved the likelihood that they would otherwise attempt independence. The demographic conditions for this were created in the environment of war. In addition to the nation-state understanding of the strict approach that had appeared in state policy during the war, benefit is had in dwelling on the situation that was being faced with England beyond the front. England’s policy toward the Druze throughout the 19th century had been to ensure the loyalty of Druze tribal leaders and to spread Protestantism among the community through missionary activities. In this context, the Islamic identity was considered important in terms of preventing Arab nationalists’ national ambitions, because for the Pasha, the Sherif Hussein bin Ali had dealt a great blow to the Islamic world by attempting to separate the two brotherly Muslim nations of the Turks and Arabs. For this reason, Muslim siblinghood was important for preventing any Druze revolt. However, Djemal Pasha’s idea for establishing legal unity was actually one of the political approaches that had shaken this siblinghood. As a matter of fact, even though living under Ottoman rule was one of the prescriptions of Islam for the Druze, this was valid only so long as they preserved their legal identity. However, the traditional understanding of law required abolition due to the conditions of the war, whereas the legal identity of the Druze who lived under the Ottoman rule had been the most important factor that enabled them to live in the Ottoman mosaic.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı başladığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hassas bir politika izlediği bölgelerin içinde Arap vilayetleri de bulunuyordu. Savaşın hemen öncesinde Rumeli'deki toprakların kaybedilmesi, İttihat ve Terakki'nin elindeki son etnik ve dini çoğunluğa sahip olan Arap vilayetlerini koruma hassasiyetini artırmıştı. Bu nedenle 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı yönetimine karşı başlayan ve zaman zaman ayaklanmalara dönüşen birtakım huzursuzlukların artması, savaş sırasında alınması gereken tedbirlerin de sıkılaştırılmasını gerektirdi. Yanı sıra, Şam ve Beyrut merkezinde yer alan ve kurucuları daha çok Hristiyan olmakla birlikte Müslümanların da katılımıyla genişleyen derneklerin kültürel uyanıştan bağımsızlığa evrilen çalışmaları, Cemal Paşa yönetimindeki Suriye'de sıkıyönetimin uygulanmasını beraberinde getirdi. Bu uygulamalara zemin oluşturan faktörlerden biri de Sünni olmayan grupları İslami ideoloji çerçevesinde birleştirme fikriydi.

İttihat ve Terakki döneminin etkin ideolojilerinden olan İttihad-ı İslam, II. Abdülhamid'den varis olmakla birlikte, İttihatçı aydınlar ve devlet adamları tarafından Türkçülük / Batıcılık ideolojilerinin de sentezlenmesiyle kendine münhasır bir siyasi zemin oluşturdu. Bu noktada II. Abdülhamid'in temel aldığı "halifenin gücü" temelli panislamist politikalar, İttihat ve Terakki döneminde toplumla iç içe geçmiş bir dini kültürün devlet eliyle yaygınlaştırılması şekline büründü. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı'nda gerek yerel muhalefete gerekse de uluslararası baskıya karşı tüm Müslüman menşeli azınlıkları tek bir çatı altında bir araya getirme şeklinde kendisini gösterdi. Nitekim Cemal Paşa, "*Dinden maksat, tebayic-i beleriyeyi islah ve tanzim etmek ve umumu bir nokta-i ittihadta toplamaktır. Dinin hükm-ü ferman olmadığı memleketlerde bile ahali, sosyalizm, anarşizm gibi tabirlerle ittihadta bir vasıta arıyor*" sözleriyle politik anlayışını belirlemişti. Dolayısıyla panislamcılık bir umut olarak görülmesi de yeni bir sentezle Müslüman toplumun desteğini almak amacıyla atılan adımların temel politikasını oluşturmuştu.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla birlikte Suriye'ye 4'üncü Ordu komutanı ve genel vali olarak atanan Cemal Paşa'nın hedeflerinden biri, uzun süredir var olan istikrarsızlığa son vererek Suriye'de emniyet ve asayiş sağlamaktı. Devletin doğrudan kontrolünün sağlanmasına yönelik izlenen politikalarla savaşın başlarında görece istikrar elde edildi; ancak bölgede kurulan denetim mekanizması bir süre sonra mezhep temsilcilerinin reflekslerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Cemal Paşa ise savaş müddetince Suriye topraklarında kurmak istediği dengeyi kendi denetiminden taviz vermeden sürdürmeyi planlanmış, mezhepsel eğilimlerden doğacak ayaklanmaları da göz önünde bulundurarak Suriye'deki kontrolünü belirli politikalar çerçevesinde sürdürmüştü. İttihad-ı İslam ve diplomasi temelli bu politikaların en net yansıması ise, Suriye topraklarının en önemli mezhep gruplarından Dürzilerin üzerinde görülecekti.

11. yüzyıl başlarında Şiiğin İsmâili kolundan doğan Dürziler, Fâtımi devletinin 6. halifesi olan Hakim bi Emrillah’ın Allah’ın yeryüzündeki 72. tecellisi olduğuna inanarak Hakim’e uluhiyet atfetmişler, ideolojik farklılıklar nedeniyle de İsmâililikten ayrılıp münhasır ve ezoterik bir mezhebin temsilcisi olmuşlardı. Dürziler, Resailü’l Hikme adındaki kutsal kitapları ve kendilerine özgü ritüelleri nedeniyle de gayri sünni gruplardan biri olarak kabul edilmişlerdi. Mısır’da doğan cemaatin mensupları, farklı ideolojileri nedeniyle bölgeden ayrılarak Suriye’nin Süveyda, Havran ve Humus kırsallarında yerleşirken, Lübnan’ın dağlık bölgelerini mesken tuttular. Osmanlı Devleti’nin 1516 yılında Bilad-ı Şam topraklarını fethetmesiyle Osmanlı milletinin bir parçası olan Dürziler, devlete sadakatleri ölçüsünde de siyasi ve hukuki otonomiye sahip oldular. Dürziler, zaman zaman vergi isyanları nedeniyle devletin önüne gelmiş olsalar da Osmanlı yönetimi tarafından uluhiyet inançları ve hukuki yapıları sorgulanmadı. Böylelikle, evlilik, boşanma ve miras konularında kendi hukuk sistemlerine göre hüküm veren Dürziler, “Millet Sistemi” içinde yer almasalar da kimliklerini korumayı başardılar.

Osmanlı yönetimi, mezhebi temellerle kimliklerini koruyan Arap topluluklarına müsamaha göstermekle birlikte sıkı kontrol altında tutmayı da ihmal etmiyordu. Bununla birlikte azınlık cemaatlerini daire-i adalet içinde tutmak her zaman kolay olmamıştı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın çalkantılı dönemlerinde Ehl-i Sünnet dışında yer alan cemaatler dış müdahaleye daha fazla maruz kalıyorlardı. Bu cemaatlerden biri olan Dürziler de 19. yüzyıl başlarından itibaren İngiltere’nin gerek misyoner faaliyetleri gerekse de siyasi himaye girişimleriyle Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtılmaya başlamıştı. İngiltere’nin Dürziler üzerindeki himaye politikası, bölgedeki bir diğer uluslararası güç olan Fransa’nın Katolik cemaatler için takip ettiği yolla hemen hemen aynıydı. İngiltere de Fransa gibi öncelikle 1820’lerle birlikte bölgede başlattığı misyoner faaliyetleri ve eğitim yoluyla sosyal nüfuzu öncelemiş, bu politika çerçevesinde Dürzilerin eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi ve İngiliz misyonunun kazandırılması hedeflenmişti. Ancak, İngiltere her iki alanda da Dürzilere karşı tam bir başarı elde edememişti. Zira Dürziler için Devlet-i Aliyye himayesi, İngiliz himayesinden daha önemli ve elzemdi. Bununla birlikte Cemal Paşa’nın Suriye’de görevlendirilmesinden sonra Dürzilerin siyasi ve askeri faaliyetlerini kontrol altına almanın yanında cemaatin kendi hukuki ilkelerini bırakıp Hanefî mezhebine tâbi olmaları için başlattığı süreç, mezhep-devlet ilişkilerinin Dürziler tarafından sorgulanmasına yol açtı. Bu durum aynı zamanda savaşın mezhebi saiklere dayalı bir başka boyutunu da açığa çıkarmaktaydı.

1. Cemal Paşa’nın Askeri Politikalarında Dürziler

Kasım 1914’te İngiltere’nin Akabe Körfezi’ni bombalaması Filistin cephesinin açılmasına ve Cemal Paşa’nın kısa sürede Şam’a geçişine sebep oldu¹. İngiltere’nin Mısır’da ilerleyişini durdurmak, Suriye ve Filistin bölgelerinde savaşı komuta etmek, ayrıca asayiş

1 Hasan Karaköse, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dördüncü Ordu Cephesinde Siyasi Ortam”, *Tarih Okulu Dergisi* (TOD), XXXVIII/12 (2019), s. 365.

sağlamak Paşa'nın görevlendirilme nedenlerinin başında geliyordu. Bununla birlikte Cemal Paşa'nın, Suriye'de üzerinde durması gereken bir diğer hassas mesele daha vardı. 19. yüzyılın başlarından itibaren filizlenmeye başlayan, kültürel aşamalarını tamamladıktan sonra siyasal güç kazanmaya başlayan ve savaşın seyrini değiştirmeye yönelik bağımsızlık idealleri besleyen milliyetçilik temelli hareketlere karşı uygulanacak politika da Paşa'nın gündemindeydi². Cemal Paşa Bağdat valiliği esnasında, Arap aşiret liderleriyle kurduğu ilişkiler sayesinde milliyetçi hezeyanlarla ilgili bir takım siyasi tecrübeler edinmişti. Bununla birlikte bu idealin yükseldiği Şam ve Beyrut, daha farklı bir disiplini gerektiriyordu. Özellikle dini/mezhebi ayrımı gözetmeksizin yürütülen Arap bağımsızlık ideali, seferberliğin başlamasıyla birlikte entelektüel sınıftan toplumsal tabakaya kadar genişleyerek Suriye ve Lübnan halkı arasında geniş bir ivme kazanmaya başlamıştı. Bu noktada dikkatli politika uygulanması gereken gruplardan birini ise Dürzi cemaati oluşturuyordu.

Dürzilerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları ile Arap milliyetçiliğine karşı tutumları bölgedeki diğer gayrisünni ve gayrimüslim mezhep gruplarına göre daha belirgindi. 1857'de Arap ulusalcılığını temel alarak kurulan "Suriye İlim Cemiyeti"ne katılan Dürzi üyeler vardı³; ancak Lübnan topraklarında 1845-1860 arası uygulanan Çift Kaymakamlık Sistemi'nden doğan birtakım tepkilerin bu katılımı tetiklediği açıktı⁴. Diğer taraftan savaş öncesi Havran Dürzileri, II. Abdülhamid yönetimine karşı bir isyan başlatmış olsa da isyanın Cebel-i Lübnan'dan destek bulmaması, devletle olan ilişkilerdeki parametreler ile cemaatsel bağlar arasındaki dengeyi gözler önüne sermişti. Bunun önemli yansımalarından biri Havran'dan başlayan Dürzi ayaklanması karşısında Cebel-i Lübnanlı Dürzi Şeyhü'l Akl'ların gönderdikleri mektupta ortaya çıkacaktı. Mektupta iki Dürzi ruhani liderin Havran'da isyan edenlere "*daire-i itaatten çıkmamaları için nesayih-i lazimenin yapılacağı*" bildiriliyordu⁵. II. Abdülhamid de Dürzi isyanını zor kullanarak değil, te'diple engellemek niyetindeydi. O nedenle de olabildiğince olayların sükûnetle çözülmesi emrediliyordu. Yine de Havranlı Dürzilerin ayaklanmaları bastırılmamış, kısa aralıklarla II. Abdülhamid devrinin sonuna kadar devam etmişti.

Cemal Paşa'nın savaş stratejisinin içinde de Dürziler tarafında çıkacak en küçük bir isyan hareketinin önüne geçme planları vardı. Bu nedenle önce Dürzi şeyhlerini Şam'a çağırıp dolaylı yoldan bağlılıklarını elde etti⁶. Daha sonra cemaatin belirli taleplerini göz

2 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK Yay., Ankara 2019, s. 195.

3 George Antonious, *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*, çev. Mehmet Akif Koç - Muhammed Karakuş, İstanbul 2021, s. 49-50.

4 1845 yılında Cebel-i Lübnan'da Çift Kaymakamlık Sistemiyle güneyde Dürzi kaymakamlığı, kuzeyde Maruni kaymakamlığı kuruldu. Her iki bölgede çıkan huzursuzluklar nedeniyle idari sistem 15 yıl sürebildi. Tuba Yıldız, *Geleneğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti Dürziler ve Maruniler*, Vadi Yay., İstanbul 2020, s. 186-192.

5 BOA, MKT.MHM, nr. 605/12/1.

6 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 308.

önünde bulundurdu. Bunlardan biri güçlü bir askeri stratejiye sahip olsalar da gönüllü olanlar dışında otuz bini bulan Dürzi gençleri savaşa dahil etmemek oldu⁷. Esasen askerlik meselesi Cemal Paşa bölgeye varmadan çok daha önce ulaşmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin göçebe ve yerleşik gençleri toplatıp Rumeli ve Anadolu’ya göndereceğine dair haberler Suriye sokaklarında yayılmaya başlamıştı. Doğunun şiddetli kar olan bölgelerinde askerler ya soğuktan ya da açlıktan ölebilirdi⁸. Dolayısıyla savaş, Suriyeli erkekler için bir kayboluş anlamına da geliyordu. Bu nedenler çerçevesinde 1860’lardan itibaren Cebel-i Lübnan’da ve Suriye’de ekonomik olduğu kadar askeri üstünlüğünü de kaybetmeye başlayan az sayıdaki Dürzi topluluğunun destek vermemek için devlete başkaldırması muhtemeldi. Savaş başladığında Suriye’deki Dürzi liderliği Yahya el-Atraş’ın elindeydi ve el-Atraş, Cemal Paşa’nın kulağına Osmanlı yönetimiyle iyi geçinmeyen bir isim olarak gelmişti⁹. Aynı zamanda savaşın hemen öncesine tekabül eden 1913 yılının Kasım ayında Yahya el-Atraş’ın Havran topraklarında aşırıya giden eylemleri hakkında Hristiyan cemaatinden gelen şikayetler artmaya başlamıştı. Antakya Rum patrikliğinden gelen istidallara göre Dürzi aşiret lideri, tapulu olmalarına rağmen Hristiyan ahalinin topraklarına zorla el koyuyor, üstelik bunu Havran mutasarrıfının yardımlarıyla yapıyordu. Mutasarrıfın müdahalesinin önüne geçilmezse Hristiyan cemaati açlıktan helak olabilirdi¹⁰. Bu noktada Patriğin talebinin satır aralarında el-Atraş’ın bir mezhep çatışmasına da yol açabileceğini okumak zor değildi.

Cemal Paşa, öncelikle nüfuzunu sınırlamak ve bağlılığını sağlamak adına Yahya el-Atraş’ı görüşmeler için davet etti. Pratikte bir anlaşma sağlanmış olsa da el-Atraş’ın tutumu Paşa için ikna edici olmamıştı¹¹. Yahya el-Atraş’ı dizginlemek için Suriye valisine Havran mutasarrıfının derhal değişmesi için emir vermiş, bu değişim sonrasında da görece bir sükunet sağlanmıştı¹². Bununla birlikte her ne kadar Yahya el-Atraş’ın yeğeni Selim, amcası öldükten sonra liderliği ele alsın ve Cemal Paşa’yla ittifak halinde olsa da isyana meyilli Dürziler tam anlamıyla bir kontrol altında değildi. Dolayısıyla Paşa savaşın ortasında Cebel dağlarında ve Suriye kırsallarında kendisine karşı çıkacak aşiretlerle mücadele etmek istemiyordu. O nedenle de gözlem altında tutabilmek için Selim ve Nesib el-Atraş’ın Şam’da kalmalarını sağladı, mezhebin ileri gelen şeyhlerinin reddetmesi üzerine de savaşın başında Havran Dürzilerini orduya katma fikrinden vazgeçti¹³.

7 M. Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye’de: Birinci Dünya Savaşı Yılları*, çev. Fatih Sel, İstanbul 2020, s. 335-336.

8 Najwa el Qattan, “Ottoman Syria and the Great War”, *From The Syrian Land To The States Of Syria And Lebanon*, ed. Philipp Thomas - Schumann Christoph, Würzburg 2004, s. 163-173.

9 Umar, *a.g.e.*, s. 308.

10 BOA, DH.H, nr. 36/14.

11 Çiçek, *a.g.e.*, s. 336.

12 BOA, DH.ŞFR, nr. 507/56.

13 Hasan Emin el Buayni, *Cebelü’l Arab: Safahat min Tarihi’l-Muvahhidin ed-Dürüz (1865-1927)*, Darü’n-Nehar, Beyrut 1985, s. 251.

Bu noktada askerlik imtiyazının tüm Dürzileri kapsamadığını söylemekte de fayda var. Beyrutlu Dürziler Paşa'nın emriyle askere alınırken ve Cebel-i Lübnanlı Dürziler gönüllülük esasına göre, biraz da Cemal Paşa'nın yakın arkadaşı olan Dürzi lider Şekip Arslan'ın nüfuz ve etkisi nedeniyle askerlik hizmetinde bulunuyorlardı. Havranlı Dürziler ise şeyhleri tamamen karşı oldukları için askere alınmamışlardı¹⁴. Havranlı Dürzilere tanınan bu imtiyaz hem savaşın seyri hem de Cemal Paşa'nın cemaatle olan ilişkisi açısından ilk aşamada önemli bir adım olarak hesaplanmıştı. Bu hesapla birlikte Paşa'nın Havranlı Dürzilerin isyanını önlemek adına yürüttüğü politika işe yaramış, Dürziler savaş boyunca hiçbir isyana katılmamışlardı.

1915 yılının Şubat ayında gerçekleşen Birinci Kanal harekâtı, Dürziler ve Cemal Paşa'nın birbirlerine olan yaklaşımlarındaki ilk fotoğrafı sergileme açısından önemliydi. Şekip Arslan, kendi isteği üzerine 120 Lübnanlı gönüllü Dürzi'yi askere alarak diğer müfrezelerle birlikte Süveyş'e ilerlemek için yola çıkmıştı¹⁵. Paşa, eğitimsiz oldukları düşüncesiyle çok fazla gönüllü askerin harekatta bulunmasına yanaşmıyordu; ama Arslan'ın ifadelerine göre ilk eğitimler, Dürzi gençlerin yeterliliğini kanıtlamaya yetmişti¹⁶. Bunun yanı sıra Şekip Arslan, Cemal Paşa'nın talebi üzerine tüm Lübnan'da Sünni ve Dürzilerden oluşan 9.000 kişilik bir gönüllü ordusu oluşturmuştu¹⁷. Dürzilerle Cemal Paşa arasındaki önemli köprülerden biri olan Şekip Arslan, Cemal Paşa Şam'a ilk ulaştığında kendisini karşılayanlar arasında yer alan ve savaş boyunca da Paşa'nın yakınlarında bulunan isimlerden biriydi¹⁸. Dürzi gönüllü müfrezelerinin oluşturulmasının yanı sıra Şekip Arslan'ın Cebel-i Lübnanlı Dürziler kadar diğer mezhep gruplarıyla Paşa arasındaki gerilimleri en aza indirme çabaları da kayda değer izler taşımıştı¹⁹. Ancak, Şekip Arslan'ın Paşa'yla olan yakınlığı Lübnan'ın tümünde hoş karşılanmıyordu. Şekip Arslan'ın, Cemal Paşa'nın Beyrut ve Şam'daki idamları engelleme hususunda görüldüğü kadar istekli olmadığına dair iddialar mevcuttu. O kadar ki Cebel-i Lübnan'ın son mutasarrıfı Ohannes Paşa'ya göre, Cemal Paşa'nın ihanetle suçladığı isimler esasen Şekip Arslan'ın da hasımlarıydı ve bu sebep, Paşa'nın tavır almasındaki etkenlerden biriydi²⁰. Şekip Arslan'ın kendisini Müslüman olmamakla birlikte Müslümanmış gibi göstermesi ve Suriye uleması tarafından da Dürziler tarafından da benimsemediğine dair benzer bir

14 Hasan Emin el Buayni, *Dürzu Suriyye ve Lübnan fi Ahdi'l İntidabi'l Fransi 1920-1943: Dirase fi Tarihîhimi's Siyasi*, el Merkezü'l-Arabi li'l-Ebhas ve't-Tevsik, Beyrut 1993, s. 56.

15 Emir Şekip Arslan, *Bir Arap Aydın'ın Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, çev. Selda Meydan - Ahmet Meydan, İstanbul 2005, s. 337.

16 Arslan, *a.g.e.*, s. 337.

17 Arslan, *a.g.e.*, s. 350.

18 Arslan, *a.g.e.*, s. 334.

19 Emir Şekip Arslan sürgüne gönderilen Maruni ileri gelenlerden iki önemli ismin dönüşünü sağlamıştı. Arslan, *a.g.e.*, s. 341.

20 Antuan el Hukeyyim, "Lübnan fi'l Harbi'l Alemiyyeti'l Ula ve Masiru Nizami'l Protokol", *Lübnan fi'l Harbi'l Alemiyyeti'l Ula*, I, ed. Antuan el Gissis, Menşuratü'l Camiati'l Lübnaniyye, Beyrut 2011, s. 241.

diğer görüş ise Suriye valisinden Cemal Paşa’ya ulaşmıştı²¹. Yine de Cemal Paşa Şekip Arslan’ın İttihatçı kimliğini daha çok göz önünde bulundurmaya gayret ediyor ve Dürziler söz konusu olduğunda Şekip Arslan’ın görüşlerini dikkate almaya özen gösteriyordu.

Paşa-Dürzi ilişkisinde en önemli basamaklardan bir diğerini ise İngiliz hükümeti oluşturuyordu. Cemal Paşa’nın yabancı nüfuzunun etkin bir şekilde ortadan kaldırılması, bu nüfuzun işlerliğinin sağlanmasında etkin olan yerel güçler üzerinde devlet otoritesini göstermekle mümkün olabilirdi. Paşa’ya bağlı kalacak olan yerel güçler, savaş sonrasında kurulacak olan Osmanlı tebaasının da çekirdeğini oluşturacaktı. Bu doğrultuda Dürzilerin üzerindeki İngiliz etkisine son vermek, Cemal Paşa’nın öncelikli girişimlerinden biriydi. Her ne kadar İngiltere hükümeti, Lübnan ve Suriye’de açtığı misyoner okullarıyla dini propaganda yolunu kullanmak istese de Protestanlık adına yapılan faaliyetler, Dürziler tarafında karşılık bulmadı. Bu nedenle de Dürzilerle olan ilişkisini dini bir zemine oturtamayan İngiltere, ekonomik yolları denedi ancak yine başarılı olamadı. Cemal Paşa için ise Dürzilerin savaşı / isyancı karakterlerini kontrol altında tutmak kadar yaşadıkları coğrafyanın stratejik konumunu da göz önünde bulundurmak önemliydi. Zira Suriye Dürzilerinin yaşadıkları Havran, savaş boyunca ihtiyaç duyulan zahirenin yetiştiği en münbit bölgeydi. İngiliz hükümeti bu noktada hızlı davranmış, mahsulün tümünü satın almak için Dürzi toprak ağalarına teklif götürmüştü²². Dürzilerin teklife verdikleri ret cevabı ise Paşa-Dürzi ilişkisindeki hassas boyutu göstermenin yanı sıra İngiltere’nin Dürzi politikasında oluşan boşlukların değerlendirilmesi açısından da kayda değer bir öneme sahipti.

Diğer taraftan Cemal Paşa’nın Suriye’de yönetimi devralmasından kısa bir süre sonra özerk bir yönetime sahip olan Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının tüm imtiyazlarını kaldırıp merkeze bağlaması, Lübnanlı Dürzileri Paşa’ya yaklaştıran hassas bir adım olmuştu. Lübnan dağlarında üç yüz yıl boyunca siyasi otoriteyi elinde tutan Dürzilerin aşamalı olarak güçlerini kaybetmeleri ve mutasarrıflık kurulduktan sonra da doğrudan Hristiyan bir idarecinin emri altına girmeleri Dürzi cemaati tarafından politik olduğu kadar ekonomik hasara da yol açmıştı. Bu nedenle Paşa’nın 1915 yılında “*bütün Memalik-i Osmaniye’de ilan edilen örfi idare Lübnan’a da teşmil edilmiştir.*”²³ sözleriyle Cebel-i Lübnan imtiyazlarını kaldırması ve idaresine Sünni Müslüman Ali Münif Bey’i ataması, Dürzilerin Maruni hegemonyasından kurtulmaları açısından ön yargısız karşılandı²⁴. Bu anlamda yeni mutasarrıfın Dürzi olmasa da Sünni bir Osmanlı valisi olması Marunilere karşı elde edilmiş önemli bir kazanımdı. Diğer taraftan adet olduğu üzere, mutasarrıflığın Maruni olması gereken genel komutanı Paşa’nın emriyle değiştirilmiş, yerine İstanbul’da harp okulunda eğitim almış Dürzi Mülhim

21 BOA, DH.ŞFR, nr. 9484/86.

22 Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, Kopernik Yay., İstanbul 2018, s. 303.

23 Erden, *a.g.e.*, s. 304.

24 Çiçek, *a.g.e.*, s. 172.

Bey Hamade atanmıştı²⁵. Dolayısıyla Cemal Paşa idari siyaset açısından Dürziler tarafında başarılı bir yöntem izlemişti. Bununla birlikte Dürzileri siyaseten elde etmek hukuki kimlik söz konusu olduğunda aynı etkiyi göstermeyecekti.

2. İttihad-ı İslam ve Dürzilerin Hukuki Statüsü

Cemal Paşa'nın siyasi çizgisi İslamcılıktan öte Türkçülük ideolojisi üzerine yoğunlaşmış olsa da İslam birliğinden uzak bir çizgide olması mümkün değildi²⁶. Özellikle de Suriye ve Lübnan'da meskûn bulunan Arap toplumunun dini bir mozaik oluşturması, Paşa'nın İslami hassasiyetleri ön plana çıkarmasına sebep oluyordu. Bir başka açıdan toplumsal zihniyeti İslam birliği çatısına yöneltmek, politik gücün elde edilmesi için önemliydi. Dürziler, bu çatının Suriye'deki en sağlam tuğlasını oluşturmaktaydı.

Bu nedenle Cemal Paşa, Dürzilerin askere alınmama gibi imtiyazlara sahip olmalarını kabul etti ancak Dürzi toplumunu "Sünni Osmanlı" himayesi altında tutma niyetini açıkça göstererek İslam birliği politikalarında seleflerinden farklı bir adım attı. Zira savaşçı Dürziler yalnızca askeri yeteneklerinden dolayı değil, iç çatışmalarla birlikte kademeli olarak güç kaybetmelerine rağmen Suriye ve Lübnan'daki etkin varlıklarıyla sosyal bir sacayağıydılar. Dolayısıyla Dürzileri hukuki kimlikleri bağlamında birleştirmek hassas dengelerin korunması açısından kritikti. Böylesi bir hukuki birlik, Cemal Paşa'nın kişisel taktiğinin de etkisini gösterecekti. Çünkü Dürzi cemaatinin meselelerine dair şer'i hukuk uygulamaları daha önce de pek çok kere Bâbü'âli'nin ve Meşihat'ın önüne gelmişti ancak devlet her seferinde böyle bir uygulamayı reddetmişti. Şimdi bu imtiyazın kaldırılması savaş zamanı otoritenin daha fazla hissedilmesini sağlayacaktı.

Dürzilerin özgürlüklerine dokunulmaması karşılığında bağlılıklarının muhafaza edilmesi politikası Cemal Paşa tarafından temel olarak benimsenmiş olsa da²⁷ hukuki birliğin sağlanmak istenmesi, bu özgürlüğün kısıtlanmasına yönelik kayda değer faktörlerden biri oldu. Osmanlı hakimiyeti boyunca hukuki kimliklerini ahval-i şahsiyye -evlenme, boşanma, miras- bağlamında koruyan Dürziler için Cemal Paşa'nın bu tavizsiz tavrı yol ayrımı oluşturacak kadar hassas bir noktayı içeriyordu. Zira Dürziler zaman zaman vergi vermeyi reddedip gerek Cebel-i Lübnan'da Emirlik döneminde gerekse Suriye'de yerel otoritelerin eliyle isyan etseler de hukuki ayrıcalıkları Osmanlı Devleti tarafından her zaman saklı tutulmuştu. Örneğin 1891 yılında Hasbeya kadısının Dürzilerin davalarını şer'i mahkemelerde çözmelerini emretmesinin ardından konu İstanbul'a ulaşmış, Meşihat, aile hukukuna karışılmaması yönünde karar bildirmişti²⁸. Dikkate değer bir örnek de 1911 yılının başlarında

25 el Hukeyyim, a.g.m., s. 243.

26 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 219.

27 Çiçek, a.g.e., s. 335.

28 Davanın detayları için bkz. Yıldız, a.g.e., s. 288-290.

Suriye vilayetinin Süveyda kazasında ortaya çıkmış, Süveyda naibinden Meşihat’e iletilen bir meselede Dürzilerin evlilik, boşanma ve miras davalarının nasıl ve nerede görüleceği hususu gündeme gelmişti. Buna göre, Dürzi bir kadın, Süveyda kadısına gelerek eşinin ikinci evlilik yaptığından ve bunun Dürzi mezhebine göre yasak olduğundan bahsetmiş, kadıya kendisinin boşanmış sayılıp sayılmayacağı hususunu sormuş ve bu davanın kadı tarafından yürütülmesini istemişti. Süveyda kadı naibi ise uzun ve detaylı mektubunda Dürzilerin mezhep hukukuna değinerek hem boşanma sonrası eşlerin birbirine dönemeyeceğini hem de kız çocuğuna mirastan pay verilmediğini anlatıyor, bu gibi davalar karşısında Meşihat’e ne yapılması gerektiğini soruyordu²⁹.

Dürziler gibi merkezden uzak ve farklı bir itikadi yapıya sahip bir cemaate müdahale etmek istemeyen Meşihat Sadaret’e durumu bildirince, bekletmeden Suriye ve Beyrut vilayetlerinden Meşihat’in 1891 yılında verdiği kararın uygulanıp uygulanmadığına dair izahat istenildi. Esasen burada talep edilen doğrudan kararın tatbikinin devamıyla birlikte, varsa bu devamlılıktan doğan mahzurlu durumların anlatılmasıydı. Özellikle 1909 yılındaki Havran Dürzilerinin gerçekleştirdiği son isyanlar hatırlandığında, bu topluluğa karşı nasıl bir önlem alınması gerektiği meselesi Sadaret’in zihnini kurcalar olmuştu. Birkaç ay sonra merkeze iletilen raporlar, Dürzilerle birlikte bölgede yaşayanlara ışık tutmak adına Nusayri ve İsmaililer’i de kapsayan ayrıntılı bir açıklamayı içeriyordu ki bu durum Birinci Dünya Savaşı sırasında Cemal Paşa’nın özellikle hatırlayacağı önemli bir konu olacaktı.

Dahiliye Nezareti’ne Beyrut ve Suriye vilayetlerinden gelen izahata göre Dürziler, Nusayriler ve İsmaililer, *ecza-i İslamiyye*’den oldukları halde bazı şeyhler ve ileri gelenler, siyasi menfaatleri yüzünden birtakım imtiyazlar elde etmeye çalışmaktaydılar. Suriye vilayetinden gelen tahrirat bazı toplumsal sıkıntıların zuhur ettiğini de göstermekteydi. Nitekim sözü geçen imtiyazlar yalnızca Dürzi cemaati içindi. Bölgede yaşayan Nusayri ve İsmaililer’e böyle bir imtiyaz hakkı tanınmamıştı. Dolayısıyla bu iki mezhebin tarafları her halükârda şer’i mahkemeye başvurmak durumundaydılar. Dürzilerle ilgili problemler ise Cebel-i Havran’ın ileri gelenlerinden İbrahim el-Atraş’ın, Şeyhü’l Akl’lardan Şeyh Mahmud Efendi’nin Havran sancağı dahilinde yaşayan tüm Dürzilerin umur-u şer’iyye’lerine bakmak üzere kabul ve itibar edilmesini istemesinden kaynaklanıyordu. İbrahim el-Atraş, hükümetten Şeyh Mahmud’un tüm mülki ve dini hukuk davalarında tek merci olarak tanınmasını ve bunun resmen tebliğ edilmesini talep etmekteydi. Bu fikir ise Cebel-i Lübnan’a tanınan imtiyazdan faydalanma hevesi üzerine çıkmakta ve siyaseten bağımsızlık kazanma amacı taşımaktaydı. Bu nedenle hukuki meseleler için yalnızca bir Dürzi reisin yetkisini tanınmasını sağlamaya çalışıyordu³⁰. Diğer taraftan Akka mutasarrıfı -problemler olsa da- daha önce verilen hükme karşı herhangi bir itiraz olmadığını göstermek için Meşihat’a Akka sancağı merkezinde

29 BOA, ŞD, nr. 2807/26/2/1.

30 BOA, ŞD, nr. 2807/26/11/1.

yaşayan Dürzilerin ahval-i şahsiyye davalarını Şeyhü'l Akl'ları olan Muhammed Tarif'in çözdüğünü ifade eden mektubunu göndermişti. Mektupta bir de Muhammed Tarif'in kıydığı bir Dürzi nikahının izinnameyi eklenmiş³¹, izinname aynı bağlamda Beyrut valisi tarafından Meşihat'e iletilmiş ve uygulamada bir sorun olmadığı ifade edilmişti³². Bununla birlikte vali, Dürzilerin nikah işlemlerinin kendi dini liderleri tarafından gerçekleştirilmesinin askerlikle ilgili işlemlerin de ihlal edilme ihtimaline kapı araladığını rapor ediyordu³³. Dolayısıyla esas problem kararın tatbiki değil, oradaki cemaatlerin bu kararı kullanım şekliydi. Meşihat'in emri gereği şer'i naibin bu mezheplerin umur-u şer'iyye'lerine karışmaması ve alınan kararın bu şekilde uygulanmaya devam etmesi Dürzilerin nüfuz ve hakimiyet çabalarına sebep olacaktı. O nedenle bu kararın düzenlenmesi ve uygulanmaya devam edilmesi meselesinin açığa çıkarılması elzemdi.

Dahiliye Nezareti, Beyrut ve Suriye'den gelen tahriratları aynen ileterek Meşihat'e konuyu yeniden değerlendirmesi, bir diğer ifadeyle kararın ibka veya tadili için bu hususları gözden geçirmesi gerektiğini ima etti³⁴. Meşihat her ne kadar vilayetlerden gelen malumatların ehemmiyetini göz önünde bulundurmamak istese de Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye'den gelen *"tarafeynden birinin müracaatı olursa emr-i şer'i'nin uygulanması, aksi takdirde müdahale edilmemesi"* görüşünü de ekleyerek Sadaret'e gönderdiği cevapta üstü kapalı olarak daha önce verdiği kararın arkasında durduğuna dikkat çekti. Bununla birlikte pragmatizmi elden bırakmayan Şeyhülislam, nihai kararı Sadaret'in vermesi gerektiğini belirtti³⁵.

Meşihat'ten alınan görüş ayrıntılı bir şekilde değerlendirildikten sonra, nihai karar ve bu kararın zeminini oluşturan hem siyasi hem mezhebi nedenler Şura-yı Devlet'ten çıkan mazbatada açıklandı. Öncelikle İsmail el-Atraş'ın talebi devlet tarafından elbette ki mahzurlu görülmüş ve *"infirad amaçlarını ortaya çıkardığı için"* kabul edilemez bulunmuştu³⁶. Esasen İsmail el-Atraş'ın Havran'daki Dürziler için tek bir dini lider ve ahval-i şahsiyye kadısı tayininin devlet tarafından kabul edilmesi talebi, Dürzi cemaatinin iç hesaplaşması açısından önemli bir noktaya işaret ediyordu. Zira Şeyhü'l Akl'lık olarak adlandırılan dini liderlik pozisyonu ve Şeyhü'l Akl'ın tayini meselesi Dürzi ileri gelen aileler için politik bir mücadeleyi içermektedir. Bu anlamda cemaatin politik temsilciliği ileri gelen zaim aileler tarafından yürütülürken Şeyh'ül Akl'lar cemaatin sosyo-dini dayanağını oluşturuyordu. Kapalı bir cemaat olan Dürziler arasındaki dini bağlılık ve sosyal problemlere çözüm bulmada başvurulan tek otorite olması nedeniyle Şeyhü'l Akl'ın pozisyonunun önemi siyasi arenada da açığa çıkıyordu. Dolayısıyla din-siyaset ilişkisini sağlamlaştırmak, bir anlamda bölgenin

31 BOA, ŞD, nr. 2807/26/3/1.

32 BOA, ŞD, nr. 2807/26/12/1.

33 BOA, ŞD, nr. 2807/26/10/1.

34 BOA, ŞD, nr. 2807/26/9/1.

35 BOA, ŞD, nr. 2807/26/8/1.

36 BOA, ŞD, nr. 2807/26/1/1, 3, 5, 7.

otoritesine de sahip olmak demektir. Örneğin 19. yüzyılda Cebel-i Lübnan Dürzilerinin temsilcilerinden iki önemli aile olan Canbolatlar ve Yazbekler arasındaki güç mücadelesi nedeniyle iki farklı Şeyhü’l Akl tayin edilmişti³⁷. Dolayısıyla politik gücün dini otoriteyle bağlantılı olması, 20. yüzyılın başında Cebel-i Lübnan dışında yaşayan Dürzi cemaatinin liderleri için de bir meşruiyet arayışını beraberinde getirdi. 1909 yılında Beyrut Vilayeti’ne bağlı Akka Mutasarrıflığı’nda Dürzi Şeyh Muhammed Tarif’in dini liderliğinin tanınması ve Beyrut’un tümündeki Dürziler üzerindeki tek dini otorite olması³⁸, Havranlı Dürzilerin de harekete geçmesine neden oldu. Bu nedenle İsmail el-Atraş’ın, Şeyh Mahmud Efendi’nin tüm Havran’ın dini lideri olması gerekliliği talebi gerçekten de “siyasi istiklal” için atılacak bir adım olacaktı.

Sadaret, bu girişimlerin ve hesapların farkında olmakla birlikte devlet-toplum dengesini özellikle de savaş arifesinde gözetmek durumunda kaldı. Bu nedenle de olaya çift taraflı yaklaşmayı tercih ederek dengeyi korumayı gözettiler. Bu noktada Şura-yı Devlet mazbatasında öne çıkarılan birkaç mesele vardı. Öncelikle Dürzileri şer’i mahkemeye müracaatla zorunlu kılmak, bu gibi önde gelen isimlerin cemaat içinde nüfuz ve siyasetinin artmasına sebep olacaktı. Diğer taraftan Dürzilerin hukuki meselelerinde birtakım ihtilaflar vardı. Bir kere kadınların vasiyetten mahrumiyetleri söz konusuydu. Ayrıca Dürziler şer’i hukuka mugayir olarak miraslarını istedikleri kişiye istedikleri kadar bırakabiliyorlardı. Yani bunlardan biri şer’i mahkemeye başvursa dahi işin çözülmesi mümkün gözükmüyordu. Diğer taraftan, şer’i mahkeme vasiyetnamelere karışmaya kalkarsa bu sefer de miras meseleleri Hanefi hükümlerince çözüleceği için önlem almak adına metrukat mabetlere bırakılacak ve daha büyük sorunlar ortaya çıkacaktı. Ve son olarak Dürziler şer’i mahkemelere başvuruya zorlanırsa asayiş ve emniyet-i mahalliye’ye tesir edecek bir durum söz konusu olacaktı. Dolayısıyla Dürzilerin bu husustaki ayrıcalıklarının korunması hem maslahattan hem de zarurettendi³⁹. Özetle, Suriye’de yaşayan Dürzilerin bulunduğu bölge olan Cebel-i Dürüz da tıpkı Cebel-i Lübnan gibi özel bir konuma sahipti. Bu yüzden alınan kararın muhafazası maslahaten zaruri olduğundan Dürzilerin iç işlerine karışılması istenmiyordu.

Şura-yı Devlet’ten çıkan mazbatayla verilen son karar, Suriye ve Beyrut vilayetlerine aynen iletilerek gereğinin yapılması istenmişti. Bu noktada Dürzilerin gerek siyaseten gerekse hukuki açıdan önemini ortaya koymakla birlikte, Ehl-i İslam’dan sayılmış olsalar da cemaatin İslam / Hanefi fihhına mugayir olan uygulamalarında herhangi bir değişime gidilmek istenmediğine dikkat çekiyordu. Diğer taraftan dikkati çeken bir başka mesele ise aynı tarihlere denk gelen Dürzi mabedlerinin inşası konusunda Sadaret’in aldığı tavır olmuştu. Sadaret, Dürzilerin Ehl-i İslam’dan oldukları hususuna değinmiş ve bu çatıdan

37 Yasin Athoğlu, “Lübnan’da Din ve Siyaset: Dürzi Liderlik Örneği”, *Akademik Ortadoğu*, IX/2 (2015), s. 7.

38 “Faziletü Şeyh Muhammed Tarif” <https://sheikh-ameen.com/?p=525>, Erişim Tarihi: 03.07.2022.

39 BOA, ŞD, nr. 2807/26/1/1, 3, 5, 7.

ayrılmadıklarını özellikle belirtmişti; ancak hukuki kimlikleri kadar mabedlerinin de korunmasını sağlamıştı. Bu doğrultuda Aralık 1911’de Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen bir arızada Dürzilerin daha önce kendilerine ait olan bir mabedin mescide çevrilmesinden dolayı şikâyet ettikleri bildirilmiş, Dahiliye Nezareti durumu acilen görüşülmesi konusunda Sadaret’i bilgilendirmişti⁴⁰. Sadaret’ten gelen cevabi yazı ise meselenin dini olduğu kadar sosyal ve ekonomik boyutunu da açığa çıkarmıştı. Çünkü Dürzilerin camiye çevrildiğini iddia ettikleri mabedin bulunduğu arazi Hazine uhdesindeydi. Araziyi bedelsiz bir şekilde Dürzilere vermek ise uygun değildi. Ancak Sadaret konuyu bu şekilde kapatmayı tercih etmemiş, Süveyda’da eski hükümet konağının bulunduğu bölgenin bir kısmını boşaltarak Dürziler için mabed yapılacağını bildirmişti. Yani cemaatin eğer bir ibadet mahalline ihtiyacı varsa istedikleri bölgede olmasa da devlet bu ihtiyacı karşılayacaktı⁴¹. Dahası Dürziler’e karşı var olan hassasiyet eğitim konularında da ön plana çıkmaktaydı. 1913 yılında Beyrut Vilayeti Maarif Müdüriyeti’nden Sadaret’e iletilen Cebel-i Lübnan’ın Dürzi köylerinden Abye’de mektep açılması talebi devlet tarafından derhal karşılanmıştı. Çünkü yabancıların Cebel-i Lübnan’ın muhtelif köylerinde açtıkları mekteplerde *evlad-ı vatan*’ın zihinleri zehirlenmekteydi. Bu nedenle de vatan evladı olan Dürzi çocukları için devlet tarafından mekteplerin inşasına devam edilmesi şarttı⁴².

Dürzilerin İslam kimliğine dair açığa çıkan tüm bu kararlar ve yorumlar, Birinci Dünya Savaşı süresince büyük bir dönüşüme uğradı. Bu dönüşüm, Dürziler gibi azınlık ve gayrisünni bir toplumun kimlik mücadelesinde yeni bir yol ayrımının başlangıcına işaret ediyordu. Zira Cemal Paşa eliyle bu kimliğin dağılması söz konusuydu ve *“vesayet ve münakehattan dolayı Dürzilerin hukuki durumu”* nedeniyle tebaanın bağlılığının sorgulanması yönünde ciddi bir makas açılacaktı. Dahası Dürziler için Dürzi kimliğinin mezhebi olması kadar siyasi bir nitelik taşıması dünya savaşından sonra önemli bir konuma gelecekti. Bu nedenle de savaş veya barışta *“Osmanlı”* olmak bir sorun değildi; ancak *“Sünni”* olmak kabul edilemezdi. Dürziler Sünni olmayan Müslümanlardı ve şer’i mahkemede Hanefi hukukuna göre ahval-i şahsiye davalarını çözmek savaş gibi fevkalade bir duruma tekabül etmiş olsa dahi kabul edilebilir değildi. Nitekim savaş, bu tür bir ikircikliğin kabul edilmemesi için en önemli sebepti. Bir başka ifadeyle savaş, azınlık kimliklerine ne olduklarını değil ne olmadıklarını daha çok hatırlatıyordu. Devletin ömrünün sonlarında Dürzilerin İslam kimliklerinin Cemal Paşa yoluyla somut bir çerçeveye alınması ise böyle bir kimlik sorununu açığa çıkarmıştı.

Esasen 1914 yılının Kasım ayında -Cemal Paşa bölgeye atanmadan hemen önce- Beyrut valisinden azınlıkların yönelimlerine dair alınan bir raporda Dürzilerin devletle uyumundan bahsediliyordu. Beyrut valisi Bekir Sami, gayrimüslimlerin tamamen Fransız, Rus ve

40 BOA, BEO, nr. 3987/298978/2/1.

41 BOA, BEO, nr. 3987/298978/1/1.

42 BOA, MF.IBT, nr. 392/65/1/1.

İngiliz muhibbi olduklarını söylerken, “*Cebel Dürzilerinin devlete sadakatlerine dair büyük ümidler vardır*” bilgisini vermişti⁴³. Ancak, aynı tarihlerde Dürzilerin asker vermemek için başlattıkları isyan ve kışkırtmalar söz konusuydu, Sadaret de meseleye vâkıf olduğu için Suriye valisini bilgilendirerek asayiş hususunda alınması gereken önlemleri hatırlatıyordu⁴⁴. Bu doğrultuda Dürzi cemaatine yönelik benimsenecek politikada verilecek imtiyazın sınırlarının belirlenmesi önemliydi. Cemal Paşa Şam’a ulaşıp Dürzi ileri gelenlerle bir araya geldiğinde askerlik konusunda ısrarcı olmaması gerektiği kanaatine varmıştı ki yukarıda ifade edildiği üzere bu esneklik kendisine gönüllü bir müfrezenin katılmasını dahi sağlamıştı. Diğer taraftan Mart 1915’te Sadrazamlık tarafından Cebel-i Lübnan Şeyhü’l Akl’ı Hüseyin Hamade’nin üçüncü mecdiye nişanıyla taltif edilmesi mezhebe saygı açısından Paşa’nın da onayladığı bir gelişme olmuştu⁴⁵. Bununla birlikte Paşa’nın imtiyazları devletin İttihat ve Terakki dönemi öncesinde belirlediğinden çok daha dar bir sınırı kapsıyordu.

Cemal Paşa ile Dürziler arasında başlayacak olan hukuki kimlik krizinin ilk nüveleri Suriye Vilayeti vali vekilinin Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği istidayla açığa çıktı. Vekil, 1912 tarihli Şura-yı Devlet kararından haberdar olduğunu ifade etse de alınan kararın tadili hususunda bazı detaylardan bahsediyordu. Buna göre, Dürziler, “Devlet’çe İslam” tanıdıkları için nüfusa Müslüman olarak kaydoluyorlardı. Ayrıca gayrimüslimler gibi kilise ve mabedleri olmayıp, yeni bir mabed yapmak veya eskisini onarmak gibi bir örnek de bulunmuyordu. Öyleyse Dürzilerin miras, vasiyet, evlilik ve boşanmayı içeren ahval-i şahsiyye davalarında diğer Müslümanlar gibi muameleye tâbi tutulmaları gerekmektedir⁴⁶. Bir diğer ifadeyle Dürzi davalarının yeri şer’i mahkemelerdi. Dahiliye Nezareti, Suriye vali vekiline hak vermiş olacak ki, daha önce ele alınmış olduğu halde meselenin yeniden değerlendirilmesini Adliye ve Mezahib nezaretinden talep etti⁴⁷.

Adliye ve Mezahib müsteşarlığının verdiği cevap ise birden fazla problemin varlığını ortaya koyuyordu. Müsteşar, biraz da şikâyet içeren cevabında önce Suriye vilayetinin neden mabed konusunu öne çıkardığına değindi. Vali, Şam’ın Babü’l Musalla mahallesinde yer alan Dürzi mabedinin bulunduğu araziye bir fermanla el koymak istemişti. Bunun yanı sıra, Adliye ve Mezahib Nezareti Dürzilerin mevcut hukuki meseleleriyle ilgili bilgilendirilmemişti. Dolayısıyla birkaç kritik sorunu içeren böyle hassas bir durum için Dahiliye Nezareti’nden ayrıntılı bir tahkikat yapması isteniyordu⁴⁸. Adliye ve Mezahib’den gelen cevap dikkate şayan bir başka noktaya daha dikkat çekiyordu. Buna göre, mesele özünde Dürzilerin devletçe Müslüman olup olmamaları değildi. Zira Nezaret, devletin daha önce aldığı kararları biliyor,

43 BOA, DH.KMS, nr. 27/29/2/1.

44 BOA, DH. ŞFR, nr. 44/167/1/1.

45 BOA, MV, nr. 238/65/1/1.

46 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/2/1.

47 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/1/1.

48 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/4/1.

ayrıca kendisine danışılmadığını ifade ediyordu. Bir arazi anlaşmazlığı nedeniyle valilik ve Dürziler arasında kriz çıkmış, Dürzi mabedinin olduğu bölgeye el konulmuş, Dürziler de buna itiraz etmiş olacak ki Müslüman oldukları için ayrı bir mabedlerinin olamayacağına dair vali tarafından bir karşı çıkış söz konusu olmuştu. Dolayısıyla meselenin özellikle Birinci Dünya Savaşı gibi hassas bir dönemde titizlikle ele alınması elzemdi. Daha açıkçası, Adliye ve Mezahib, Suriye valisinin kendince aldığı bir karar yüzünden Dürzilerin itikadi durumlarıyla ilgili bir sorumluluk almak istemediğini net bir şekilde belirtmişti.

İttihat ve Terakki'nin Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa'nın konuyu ele alma biçimi Dürzilerin aleyhine işleyecek bir süreci başlattı. Talat Paşa, Adliye ve Mezahib Nazırı'nın cevabına karşılık, Dürzilerin Ehl-i İslam'dan sayılmadıkları müddetçe çıkabilecek sorunları hatırlattı ve konuya vâkif olmadığını belirttiği için de Nezaret'i bilgilendirmek amacıyla daha önce Beyrut ve Suriye vilayetlerinden alınan raporları ekletti, yeniden mütalaası için de Adliye ve Mezahib'e karşı ısrarcı bir tavır içine girdi⁴⁹. Bu bağlamda Talat Paşa, konuyu basit bir arazi meselesine indirgememek gerektiğini düşünüyordu. Nihayetinde savaş zamanı askerlik meselesi önemliydi. Paşa, Beyrut valisinin düştüğü detayı önemsiyor olmalıydı. Ancak Cemal Paşa askerlik hususunda Dürzilere karşı temkinli yaklaşmayı tercih etmişti. Bununla birlikte Talat Paşa'yla yakın temas halinde olması ve Dahiliye Nezareti'nin ısrarı, Cemal Paşa'nın da Talat Paşa'yla paralel düşündüğünü destekliyordu.

Adliye ve Mezahib Nazırı, Talat Paşa'dan gelen talep ve ek dosyalardan sonra konuyu başka bir yöne çevirerek, bu sefer Dürzileri memnun etmeyecek bir sonuçla cevabını bekletmeden verdi. Nazır, cevabında Babü'l Musalla bölgesindeki mabedden hiç bahsetmiyordu. Nezarete iletilen vilayet raporları da incelenmişti. Bu noktada Nazır, konuyu doğrudan Şeyhü'l Akl'ın davaları çözmedeki yetkisi bağlamında ele aldı. Nazır'a göre, Kanun-i Esasi, devletçe tanınmış olan gayrimüslim mezheplerin ruhani liderlerinin yetki ve muamelelerini belirlemişti. Dürzi şeyhleri ise yalnızca evlenme ve boşanmaya dair -akd ve fesh-i nikah- yetkiye sahipti. Bu nedenle de vasiyet belirleme ve miras davalarını fasletme yetkisi yalnızca şer'i mahkemeye aitti. Dürziler İslam dininin bir parçası oldukları için böyle bir istisnaya tâbi tutulmaları isabetli görülüyordu⁵⁰. Karar, Dahiliye Nezareti tarafından memnuniyetle karşılandı ve son onayın verilmesi için Sadaret'e iletildi. Sadrazamlık, Meclis-i Vükela'dan gelen ve Meşihat'e de bildirilen onayını Dahiliye Nezareti'ne gönderdi. Sonrasında da Suriye Valisine, *bundan sonra rızalarına bakılmaksızın* Dürzilerin ahval-i şahsiyye davaları için şer'i mahkemeye başvurmak zorunda olduklarına dair cevap gönderilmiş oldu⁵¹.

49 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/3/1.

50 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/6/1.

51 Dahiliye'den Sadaret'e, BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/5/1; Sadaret'ten Dahiliye'ye BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/8/1; Dahiliye'den Adliye Mezahib Nezareti ve Suriye Vilayetine BOA, DH.I.UM.EK, nr. 11/53/7/1. Meclis-i Vükela kararı BOA, MV, nr. 199/55/1/1.

Suriyeli ve Cebel-i Lübnanlı Dürziler için beklenmedik olan bu karar, Dürzi dini liderlerinin bir araya gelerek Dahiliye Nezareti’ne itirazlarını göndermelerine yol açtı. Kasım 1915’te 40’tan fazla dini lider daha önce Devlet-i Aliyye tarafından yetkilendirilen kadıların neden artık davalara bakamayacaklarını soruyorlardı. Diğer taraftan cemaatlerinin İsmaili ve Nusayiriler gibi olmadıklarını vurgulayarak, Osmanlı Devleti tarafından hukukları tanındığı için miras ve vasiyet davalarını kendi aralarında eskiden beri çözdüklerini vurguluyorlardı. Arizada hassasiyetle üzerinde durulan bir başka konu ise Dürzilerin “Osmanlı” kimliklerine halifeye olan sadakat ve bağlılıklarının derinliği idi. Bununla birlikte Hanefi fikhını uygulamak istemiyorlardı. Bunun için de Meşihat’in daha önce aldığı karardan dönmemesi arzu ediliyordu⁵².

Talat Paşa hiç bekletmeden arizayı hem Meşihat’e hem de 4’üncü Ordu komutanlığına gönderdi. Cemal Paşa’nın cevabı kısa sürede Talat Paşa’ya iletilmişti. Cemal Paşa’ya göre, Dürziler Müslüman olmalarına rağmen askere alınma hususunda bir istisnaya tâbilerdi. Ahval-i şahsiyye davalarında da bir istisnaya tutulmaları bağımsızlık yolunda bir kapı aralayabilirdi. Dolayısıyla kendi davaları için kendi mahkemelerinin olması lüzumsuz bir istisnaydı⁵³. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere de Cemal Paşa için daha en baştan verilen karar hatalıydı. Meşihat’in daha önce pek çok kere önüne gelen Dürzi cemaatinin hukuki kimliği hususu için son kararı Sadaret’e bırakması ise mutaddı; ancak savaş bu çekimser kalma tercihinin ortadan kaldırmıştı. Cemal Paşa’nın Talat Paşa’ya gönderdiği cevaptan kısa bir süre sonra, Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi de kararın devamlılığını uygun gördüğünü belirtti⁵⁴. Dürziler için son çözüm kapısı da böylelikle kapanmış oldu.

Cemal Paşa’nın Dürzilerle hukuki bağıllık politikasındaki en önemli arka planlardan biri hiç şüphesiz oluşabilecek muhtemel bağımsızlık girişimlerinden biriydi. Bunun için demografik şartlar savaş ortamında oluşmuştu. Savaş, bir kere Dürziler arasındaki coğrafi mesafeyi daraltmış, çok sayıda Dürzi imtiyazları kaldırılmış olan Cebel-i Lübnan’dan İsmail el-Atraş’ın bulunduğu Havran’a göç etmişti. Dolayısıyla Cebel-i Lübnanlı 175 bin kadar Dürzi’nin önemli bir kısmı İsmail el-Atraş’ın otoritesinin olduğu bölgede yaşamaya başlamıştı. Paşa bunun önüne geçmek için bir dizi önlem almış ve sürgüne gönderdiği isimlere bazı Dürzi liderleri de eklemişti. Kıbrıs’a sürgün edilen Havranlı Dürzi lider Feys Şahub bunlardan biriydi⁵⁵. Ancak hukuki istisna yukarıda ifade edildiği üzere dini liderin siyasi hüviyet kazanması yolunda atılacak önem olacak ve siyasi boşluk doldurulacaktı.

Bir diğer dikkat çeken mesele ise, Cemal Paşa’nın Talat Paşa’ya yazdığı cevapta Dürzilerin askerlikten muaf olduklarını özellikle belirtmiş olmasıydı. Kontrolü altında

52 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 14/30/2/1.

53 BOA, DH.EUM.4.SB, nr. 5/29/1/1.

54 BOA, DH.I.UM.EK, nr. 14/30/3/1.

55 M. Talha Çiçek, “From “Notable Syrians” to “Ordinary Anatolians”: The Politics of “Normalization” and the Experience of Exile During World War I”, *New Perspectives on Turkey*, sayı 65 (2021), s. 64.

bulunan topraklarda özellikle de savaş ortamında askere almamak tercih edilebilir değildi. Ama Dürziler her dönemde olduğu gibi savaş zamanında da askere alınmaya kalktıklarında isyan etmişlerdi. Hukuki bağıllık noktasında ise isyan etmeleri mümkün görünmüyordu. Diğer taraftan Dürziler üzerinden yürütülen politik yaklaşımda kültürel sebeplerin de öne çıktığı görülebilirdi. Örneğin, Beyrutlu Dürzilerin Sünniler gibi beş vakit namaz kıldıkları, Ramazan orucu tuttuklarına dair bir malumat göz önünde bulundurulduğunda⁵⁶ Paşa'nın Beyrutlu Dürziler genelinde tüm cemaatin Sünni çatı altında bir araya getirilmesinde bir zorluk olmayacağını düşünmüş olması muhtemeldi. 1911'deki örnekte olduğu gibi Süveydalı bir Dürzi hanımın, şer'i mahkemeden davasına bakmasına yönelik talebi de Paşa'nın kararını kolaylaştıran nedenlerden biri olarak kaydedilebilirdi.

Dürziler özelinde olmasa da Cemal Paşa'nın yürüttüğü en temel politikalarından bir diğeri de yabancı boyunduruğundan kurtulmak için İslam aleminin birliğinin sağlanmasıydı. Çünkü *“Avrupa Hükümet-i Hristiyaniyeti 'İttihad-ı İslam' sözünden bile fevkalade korkuyorlar. Düşmanlarımızın bu korkusu ittihadın İslamlara ne kadar lazım olduğunu en güzel bir delili değil midir?”*⁵⁷ sorusu savaş süresince önemli bir motivasyon kaynağı olmuştu. Zira İngilizlerin Dürzi politikası savaş boyunca da devam etmişti. Ancak Dürziler Müslüman cemaatin bir parçasıydı ve bu kararlılık devam etmeliydi. Bununla birlikte İngiltere'nin *“Barış zamanında Türkler, genel olarak Türk olmayan uyrukların büyük bir kısmını yabancılaştıran bir politika izlemişlerdi. Şimdi, savaş zamanında, Türk davasına sempati duymayan bu aynı tebaa, düşmana yardım etmeye istekli olacaktır.”*⁵⁸ minvalindeki yaklaşımı, Dürziler için geçerli olmamış ve savaş döneminde İngiltere yerine Osmanlı tarafında kalmayı tercih etmişlerdi. Yine de Cemal Paşa, kararından taviz vermemiş ve Dürzilerin hukuki statüleri Osmanlı Devleti bölgeden ayrılıncaya kadar devam etmişti.

Sonuç

Cemal Paşa'nın Bilad-ı Şam'ın Dürzileriyle kurduğu siyasi ve dini bağların Osmanlı devlet yönetiminden farklı olmasının belli başlı sebepleri vardı. Öncelikle savaş zamanı bağımsızlık hareketlerine yönelen bazı Arap öncüler karşısında cemaatler arası dini bir bütünlük arz etmek Paşa'nın üzerinde durduğu bir meseleydi. Bunun için Bilad-ı Şam topraklarına geldikten sonra gerek aşiret liderleriyle gerekse de dini otoritelerle kurduğu ilişki yoluyla Arap topraklarında hilafete bağıllık ve vatanseverlik bağıllığını artırma politikasını benimsedi. Suriye ve Lübnanlı Dürziler için ise bu politika dışında daha özel bir yaklaşımı gerektiren adımlar gerekliydi. Askerlikten muaf tutmak bu seçeneklerden biriydi. Diğer

56 Selim Hasan Heşşi, *Dürzu Beyrut: Târîhuhum ve Measîhum*, Dâru Lahdi Hatır, Beyrut 1985, s. 78.

57 Hülya Küçük Sevil, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 41.

58 Nicholas Z. Ajay Jr, “Political Intrigue And Suppression In Lebanon During World War I”, *Middle East Stud.*, 5 (1974), s. 142.

taftan Dürziler öteden beri Osmanlı Devleti politikalarıyla uyumlu bir çizgide ilerlemişler, isyanlar ise ekonomik sebeplerden öteye gitmemişti. Devletin cemaatin belli başlı kimlik tanımlarına dokunmadığı için dini bir başkaldırıyla karşı karşıya kalmamış olduğu Dürzilerin “Osmanlılık” içindeki yerini de gösteriyordu.

Birinci Dünya Savaşı ise bu kimlik tanımının dönüşümüne yol açan önemli faktörlerden biriydi. Dürziler kendi bölgelerinde siyasi nüfuzun yanı sıra Şeyhü’l Akl ve Dürzi kadılar yoluyla hukuki nüfuzlarını da korumayı başaran nadir cemaatlardendi. Ahval-i şahsiyye davalarında evlilik ve boşanmanın yanı sıra miras ve vakıf davalarını da gözeten Dürzi kadılar, bu yolla cemaat içindeki sosyal ve ekonomik birliği de sağlamayı başarmışlardı. Bu nedenledir ki Cemal Paşa’nın Dürzilerin Hanefî mezhebine tâbi olmaları gerektiğine dair verdiği emir, itirazlara ve huzursuzluğa yol açmıştı. Ancak Paşa’nın Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıla birlikte tebarüz etmeye başlayan merkezileşme çabaları bağlamında almak istediği daha net yaklaşımlar vardı. Öncelikle, savaşın eşliğinde ve savaş süresince Sünni olmayan tebaanın bağlılığını koruma konusunda Meşihat’in de aynı çizgide hareket etmesini sağlayarak bir bütünlük sağlamayı amaçladı. Cemal Paşa da bu amaca hizmet ediyor, her ne kadar dışlamacı bir politika olarak görülse de aksine bütünlüyci bir yaklaşım tarzıyla Dürzileri Hanefî mezhebinin mensupları olarak görüyordu.

Savaş süresince devlet politikasında görünen bu katı yaklaşımın arka planını incelerken, İslam birliği ideolojisi anlayışına ek olarak İngiltere’yle cephe ötesinde karşı karşıya kalınan durumun da üzerinde durmakta fayda vardır. İngiltere’nin Dürzi politikası, 19. yüzyıl boyunca Dürzi aşiret liderlerinin bağlılığını sağlamak ve misyoner faaliyetleriyle Protestanlığı cemaat arasında yaymak olmuştu. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi açısından, Arap milliyetçilerinin milli emellerinin önüne geçmek açısından da İslam kimliği önemseniyordu. Zira Cemal Paşa için, İslam alemine büyük darbe vuran Şerif Hüseyin, Türk-Arap iki kardeş Müslüman milletini ayırmaya teşebbüs etmişti⁵⁹. Bu nedenle de herhangi bir Dürzi isyanının önlenmesi için Müslüman kardeşliği önem arz ediyordu. Bununla birlikte Cemal Paşa’nın hukuki birliği sağlama düşüncesi esasen bu kardeşliğin temelleri üzerine sorulan soruların artmasına neden olmuştu. Nitekim Dürziler için Osmanlı hakimiyeti altında yaşamak *ecza-i İslamiyye*’den olsalar da bu durum hukuki kimliklerini korudukları sürece geçerliydi. Osmanlı hakimiyetinde yaşamış olan Dürzilerin hukuki kimlikleri, bu mozağin içinde kendilerini korumalarını sağlayan en önemli etkeni. Ancak yürürlükteki kanunlar ve geleneğe dayalı hukuk anlayışı, savaş şartları nedeniyle kaldırılmayı gerektirmişti. Dürzi penceresinde ise yaşadıkları toprakların çok mezhepli ve çıkar çatışmalarında mezhebin öne çıkıyor olması, bu politikanın hiçbir zaman kabul edilemeyeceği anlamına geliyordu. Yine de Paşa’nın Dürzilere karşı askeri ve politik yaklaşımı, Osmanlı Devleti’nin savaşın sonunda Suriye topraklarından ayrılmasına kadar kimlik meselesinin Dürziler için hukukun dışında kalmasını sağlamıştı.

59 Arslan, *a.g.e.*, s. 166.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babîali Evrak Odası (BEO), 3987/298978/2/1; 3987/298978/1/1.

Dahiliye Nezareti

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS), 27/29/2/1.

Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 44/167/1/1; 507/56; 9484/86.

İdâre-i Umûmiye Evrâkı (DH.I.UM.EK), 11/53/2/1; 11/53/1/1; 11/53/4/1; 11/53/3/1; 11/53/6/1; 11/53/5/1; 11/53/8/1; 11/53/7/1; 14/30/2/1; 14/30/3/1.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH.EUM.4.SB), 5/29/1/1.

Hukuk Kalemi (DH.H), 36/14.

Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi (MF.İBT), 392/65/1/1.

Meclis-i Vükela (MV), 199/55/1/1; 238/65/1/1.

Mektubi Mühimme (MKT.MHM), 605/12/1.

Şura-yı Devlet (ŞD), 2807/26/11/1; 2807/26/3/1; 2807/26/12/1; 2807/26/10/1; 2807/26/9/1; 2807/26/8/1; 2807/26/1/1,3,5,7; 2807/26/2/1.

Araştırma Eserleri

Ajay Jr, Nicholas Z., "Political Intrigue And Suppression In Lebanon During World War I", *Middle East Stud.*, 5 (1974), s. 140-160.

Antonious, George, *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*, Selenge Yay., İstanbul 2021.

Arslan, Emir Şekip, *Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, çev. Selda Meydan - Ahmet Meydan, İstanbul 2005.

Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK Yay., Ankara 2019.

Athoğlu, Yasin, "Lübnan'da Din ve Siyaset: Dürzi Liderlik Örneği", *Akademik Ortadoğu*, IX/2, (2015), s. 1-25.

Çiçek, M. Talha, *Cemal Paşa Suriye'de: Birinci Dünya Savaşı Yılları*, çev. Fatih Sel, İstanbul 2020.

_____, "From "Notable Syrians" to "Ordinary Anatolians": The Politics of "Normalization" and the Experience of Exile During World War I", *New Perspectives on Turkey*, sayı 65 (2021), s. 49-77.

- El-Buayni, Hasan Emin, *Cebelü’l Arab: Safahat min Tarihi’l-Muvahhidin ed-Dürüz (1865-1927)*, Darü’n-Nehar, Beyrut 1985.
- _____, *Düruzu Suriyye ve Lübnan fi Ahdi’l İntidabi’l Fransi 1920-1943: Dirase fi Tarihihimi ş Siyasi, el Merkezü’l-Arabi li’l-Ebhas ve’t-Tevsik*, Beyrut 1993.
- El-Hukeyyim, Antuan, “Lübnan fi’l Harbi’l Alemiyyeti’l Ula ve Masiru Nizami’l Protokol”, *Lübnan fi’l Harbi’l Alemiyyeti’l Ula*, I, ed. Antuan el Gıssis, Menşuratü’l Camiati’l Lübnaniyye, Beyrut 2011, s. 219-249.
- El-Qattan, Najwa, “Ottoman Syria and the Great War”, *From The Syrian Land To The States Of Syria And Lebanon*, ed. Philipp Thomas - Schumann Christoph, Würzburg 2004, s. 163-173.
- Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, Kopernik Yay., İstanbul 2018.
- Heşşi, Selim Hasan, *Düruzu Beyrut: Târihuhum ve Measihum*, Dâru Lahdi Hatır, Beyrut 1985.
- Karaköse, Hasan, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dördüncü Ordu Cephesinde Siyasi Ortam”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVIII/12 (2019), s. 363-393.
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Sevil, Hülya Küçük, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- Yıldız, Tuba, *Geleneğin Hukuku Osmanlı’nın Adaleti Dürziler ve Maruniler*, Vadi Yay, İstanbul 2020.

Dijital Kaynaklar.

“Fazilet’ü Şeyh Muhammed Tarif” <https://sheikh-ameen.com/?p=525>, Erişim Tarihi: 03.07.2022.